

„WYZNANIE” CZY „WYZWANIE”? **– POSTAWA AUTOBIOGRAFICZNA MARII ARBATOWEJ**

Uwagę obserwatora przemian literackich zachodzących w Rosji u schyłku istnienia Związku Radzieckiego przyciąga ekspansja „żywiołu autobiograficznego”¹. Nie oznacza to jednak, że egodokumenty nie były znane w Rosji wcześniej. Przeciwnie, pisarstwo osobiste było szeroko rozpowszechnione, szczególnie w gronie arystokracji XVIII i XIX wieku². Wraz z nastaniem „jedynej słusznej metody” – realizmu socjalistycznego – relacje jednostkowe, wyznania i świadectwa osobiste znalazły się w sferze literatury zakazanej³. „Niefikcyjna proza autobiograficzna”⁴ przetrwała jednak dzięki samizdatowi i tamizdatowi. Przez pryzmat własnych losów

¹ Pojęcie uwzględnia niejednorodność i wielopłaszczyznowość współczesnych tekstów autobiograficznych. Owa różnorodność nie pozwala określić ich mianem biografii w sensie klasycznym, jako określonego gatunku literackiego. Zob. M. Czermińska, *Autobiografia i powieść, czyli pisarz i jego postacie*, Gdańsk 1987, s. 7-9.

² Za pierwszą rosyjską autobiografię uznawany jest utwór: *Żywot protopopa Awwakuma, przez niego samego nakreślony* (*Житие протопопа Авакума им самим написанное*, ok. 1672). Zob. L. Suchanek, *Literatura i kultura staroruska*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 64; B. Mucha, *Historia literatury rosyjskiej. Od początków do czasów najnowszych*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2002, s. 68. Od II połowy XVIII wieku do początku wieku XIX teksty autobiograficzne o charakterze intymnym były domeną kobiet z wyższych warstw społecznych. Zob. Н. Пушкарева, *У истоков женской автобиографии в России*, „Филологические науки” 2000, № 3, s. 62-70; K. Kosowska, *Obraz życia szlachcianek rosyjskich w kulturze i literaturze. Od Piotra Wielkiego do Mikołaja I*, Kraków 2012.

³ Los Michaiła Zoszczenki, autora *Przed wschodem słońca* (*Перед восходом солнца*, 1943), jest wyraźnym przykładem ograniczeń nakładanych na twórców przez władzę. W swoim autobiograficznym utworze pisarz analizował stadia kształtowania się własnej neurozy, co ostatecznie pomogło mu w wyleczeniu. Był to zabieg nowatorski w obrębie rosyjskiej literatury, jednak ceną jaką Zoszczenko zapłacił za odstępstwo od norm socrealizmu była ogromna. Zob. *Historia literatury rosyjskiej XX wieku*, red. A. Drawicz, Warszawa 1997, s. 396-398; *Zoszczenko Michaił Michajłowicz*, [w:] W. Kasack, *Leksykon literatury rosyjskiej XX wieku. Od początku stulecia do roku 1996*, tłum. B. Kodzis, Wrocław-Warszawa-Kraków 1996, s. 738-740.

⁴ I. Kowalska-Paszt, *Proza niefikcyjna trzeciej fali emigracji rosyjskiej*, Szczecin 2001, s. 58.

twórcy odzwierciedlali bezmiar zniewolenia społeczeństwa radzieckiego oraz nieludzkie metody stosowane przez aparat władzy⁵. „Proza autodokumentalna”⁶ stała się źródłem prawdy o życiu za żelazną kurtyną i stanowiła rekonstrukcję obrazu radzieckiej rzeczywistości ukrywanej za półprawdami w literaturze oficjalnej. Autobiografie wraz z innymi utworami literatury wolnej stopniowo zaczęto wydawać w Rosji w okresie pierestrojki oraz po 1991 roku. Jednak użyte we wstępie określenie „ekspansja żywiołu autobiograficznego” oznacza wydawniczy zalew tekstów osobistych, swoistą modę na egodokument trwającą do dziś. Po tę formę wypowiedzi sięgają zarówno zasłużeni twórcy literatury (np. Wasilij Aksionow, *Ловите голубиную почту... Письма 1940-1990 гг.*), pisarze mniej znani (Maria Arbatowa, *Мне сорок лет*), jak i działacze kultury i sztuki (Andriej Konczałowski, *Низкие истины. Семь лет спустя*), politycy (np. Borys Jelcyn, *Записки президента*), czy wreszcie artyści estrady, celebryci i sportowcy (Ałła Pugaczowa, *Я – Алла Пугачева*; Maria Szarapowa, *Неудержимая. Моя жизнь*). Nie istnieje prosta i jednoznaczna odpowiedź na pytanie: w czym współcześnie tkwi wzmożona potrzeba opisywania i upubliczniania własnej egzystencji. Biorąc pod uwagę XX-wieczną przeszłość Rosji, wyjaśnień można szukać w ogólnym nakazie wykluczenia sfery osobistej z życia publicznego. Z tego względu upadek systemu spowodował otwarcie społeczeństwa na prywatność, zarówno ze strony autorów, jak i czytelników. Jednak współcześnie wyczuwalna moda na pisarstwo osobiste nie jest charakterystyczna jedynie dla krajów bloku wschodniego. Pomijając kwestie zarobkowe, motywacją autorską może być próba zaznaczenia swojego śladu w historii pokolenia, opowiedzenia o swoich dokonaniach i zamiarach. Innym powodem może być chęć samopoznania, refleksja nad sensem własnego życia i odnalezienie jednostkowej tożsamości. Te dwie postawy narracyjne Małgorzata Czermińska określa jako świadectwo i wyznanie,

⁵ Zob. m.in. A.A. Амальрик, *Нежеланное путешествие в Сибирь*, New York 1970; В. Буковский, *И возвращается ветер...*, Москва 2007; Н.Я. Мандельштам, *Воспоминания*, Москва 1999; А.Д. Сахаров, *Воспоминания*, New York 1990; А.И. Солженицын, *Бодался теленок с дубом. Очерки литературной жизни*, Москва 1996. Na ten temat zob. także: Ю. Мальцев, *Мемуары*, [в:] *Вольная русская литература (1955-1975)*, Frankfurt/Main 1976, s. 234-276.

⁶ Określenia używam za: *Historia literatury rosyjskiej XX wieku*, op. cit., s. 564.

będące dwoma „wierzchołkami trójkąta autobiograficznego”⁷. Należy dodać, że postawy te rzadko występują w izolacji: „w materii konkretnego tekstu możemy mówić o dominacji jednego bieguna nad innymi, ale nigdy o wykluczeniu któregoś”⁸. Istnieje zatem zasadnicza różnica między jasnym celem autobiografii, którym jest po prostu prześledzenie historii własnego życia, a głębszymi intencjami, jakimi kieruje się autor tekstu. Koncepcja trzech postaw autobiograficznych wydaje się mieć w tym przypadku zasadnicze znaczenie. Świadectwo wiąże się z postawą ekstrawertywną, gdzie przez pryzmat doświadczeń JA oglądamy świat. W postawie wyznania świat jest źródłem impulsów dla przeżyć rozgrywających się wewnątrz jednostki, co nazwano postawą introwertywną⁹. Trzeci wierzchołek trójkąta autobiograficznego to zwrot do czytelnika, wyzwanie rzucone w konkretnym celu, znanym autorowi. Ta postawa na pierwszym planie stawia relację JA-TY.

Rozważania teoretyczne proponujemy poprzeć materiałem źródłowym w postaci twórczości prozatorskiej Marii Arbatowej¹⁰. W kręgu naszych zainteresowań pozostaną teksty objęte, zgodnie z terminologią Philippe Lejeune, paktem autobiograficznym zakładającym tożsamość autora, narratora i bohatera¹¹. Pozostałe utwory prozatorskie Marii Iwanowny¹² można rozpatrywać w granicach paktu powieściowego. Ich analiza w kategoriach autobiografizmu powinna zawierać znajomość życiorysu autorki, bowiem „присущий ей (Арбатовой – М.К.) автобиографизм, проявляющийся всегда по-разному: где-то главной героиней является сама писательница, где-то героини вымышленные, но

⁷ M. Czermińska, *Autobiograficzny trójkąt: świadectwo, wyznanie i wyzwanie*, Kraków 2000, s. 19-52.

⁸ *Ibidem*, s. 25.

⁹ *Ibidem*, s. 23; M. Czermińska, *Autobiografia i powieść...*, op. cit., s. 18.

¹⁰ Maria Iwanowna Arbatowa (ur. 1957 r.) – autorka 14 dramatów oraz licznych utworów autobiograficznych i kryptoautobiograficznych, publicystka, działaczka społeczna. Znana także ze swej aktywności na rzecz obrony praw kobiet i zaangażowania w rosyjski ruch feministyczny.

¹¹ P. Lejeune, *Pakt autobiograficzny*, „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1975, nr 5(23), s. 31-49.

¹² M. in. M. Арбатова, *Семилетка поиска*, Москва 2003; M. Арбатова, *Визит нестарой дамы*, Москва 2008; M. Арбатова, *Любовь к американским автомобилям*, [в:] *Мобильные связи*, Москва 2009, s. 5-169; M. Арбатова, *Кино, вино и домино*, Москва 2009.

между ними и автором всегда можно провести параллель, найти сходство”¹³.

Po zaistnieniu na literackiej scenie Rosji jako dramaturg, Arbatowa przeniosła się w obszar prozy. Rozpoczęła od powieści autobiograficznej¹⁴ *Mam czterdzieści lat* (*Мне сорок лет*, 1998). We wstępie odnotowała: „Автобиография – это не литература, а инструмент, с помощью которого можно взглянуть на события собственной жизни и принять их”¹⁵. Pisarka określa w ten sposób autorską intencję, w której wyraźnie wyczuwalna jest chęć odkrycia własnej tożsamości. W sposób niezwykle drobiazgowy przedstawia drogę życiową prowadzącą do pracy dramaturga i, co ważne, do działalności w ruchu feministycznym. Tłem jej biografii jest społeczne i kulturowe życie w epoce breżniewizmu. Opowieść rozpoczyna od wczesnego dzieciństwa, naznaczonego piętnem choroby polio. Trudna do zaakceptowania diagnoza wiązała się z latami spędzonymi w szpitalach i internatach, przerywanymi wakacyjnymi wyjazdami do sanatorium dla niepełnosprawnych dzieci. Okres ten wspomina jako bolesny, co potęgowała tęsknota za domem rodzinnym: „В то время как у здоровых детей существовала семья, ставящая на стол тарелку с едой, целующая в нос, (...) мы, как зеки, целиком растили себя сами”¹⁶. Ogromnym ciosem dla dziesięcioletniej dziewczynki była nagła śmierć ojca. Brak wsparcia ze strony najbliższych, poczucie odrzucenia, wreszcie żałoba spędzona w samotności w internacie w sposób znaczący wpłynęły na relację z matką. Tematowi braku matczynej więzi z córką Arbatowa poświęca wiele miejsca, kreśląc bardzo dokładną charakterystykę rodzicielki¹⁷. Jednocześnie pisarka poddaje idealizacji postać ojca, z którego utratą nie będzie mogła pogodzić się przez długie lata.

¹³ M. Хлыстова, *Проза Марии Арбатовой: герои, конфликты, идиостиль*, Saarbrücken 2011, s. 7.

¹⁴ Podtytuł nadany przez autorkę. Zob. M. Арбатова, *Мне сорок лет. Автобиографический роман*, Москва 1999.

¹⁵ *Ibidem*, s. 3.

¹⁶ *Ibidem*, s. 35.

¹⁷ Kwestia niełatwych stosunków matki i córki jest obecna w wielu tekstach Arbatowej. Autorka stoi na stanowisku, że jest to najważniejsza więź w życiu kobiety. Nieprawidłowe relacje rzutują na przyszłe rodzicielstwo, stosunki z mężczyznami i ogólne podejście do życia. Złagodzenie traumy może nastąpić w wyniku psychoterapii, którą pisarka z powodzeniem zakończyła.

Szczególnie interesująco wypadają opisy niepokornej młodości Ma-szy z Arbatu. Wczesna przeprowadzka z domu matki do kamienicy w centrum Moskwy i udział w ruchu hipisowskim określają buntowniczą naturę autorki. Nonkonformizm młodej kobiety przejawiał się także w świadomej rezygnacji ze wstąpienia do Komsomołu, czego dotkliwe skutki odczuła w klasie maturalnej i w trakcie egzaminów na studia. Jej młodzieńczy sprzeciw wobec reguł obowiązujących w państwie radzieckim był zakorzeniony w poczuciu wolności wewnętrznej, którą pisarka akcentuje do dnia dzisiejszego jako działaczka na rzecz obrony praw mniejszości. Problematykę wewnętrznej swobody można określić jako sygnaturę twórczości Arbatowej¹⁸. Z tego względu jej utwory autobiograficzne są możliwością prześledzenia ewolucji poglądów i drogi jaką przebyła do obecnej postawy.

W opisie lat młodzieńczych autorka nie omija faktów, związanych z najbardziej prywatnymi sferami swojego życia. Drobiazgowo kreśli historie relacji z mężczyznami, wyraźnie artykułuje własne pragnienia i uczucia. Sprawia wrażenie pewnej siebie kobiety, kochającej życie i otwartej na kontakty z ludźmi. Najcięższym przeżyciem dla nastolatki był gwałt, którego padła ofiarą. Materiał dostarcza szczegółowych informacji na temat okoliczności zdarzenia, sama scena gwałtu została jednak pominięta. Uprowadzenie, utrata integralności fizycznej, groźba śmierci oraz towarzyszące temu bezradność i lęk odcisnęły piętno na psychice rosyjskiej pisarki. Przeplatają się tutaj dwie postawy autobiograficzne: świadectwa i wyznania. Z jednej strony autorka relacjonuje przebieg zdarzeń, z drugiej, stara się wniknąć do własnego wnętrza, w okaleczoną psychikę. Istotny jest tutaj dystans czasowy (o gwałcie pisze bowiem jako dojrzała kobieta) oraz psychoterapia, na jaką zdecydowała się po siedemnastu latach od zdarzenia. Nad dwiema postawami dominuje jednak trzecia – wyzwanie, skierowane do czytelników:

Только через семнадцать лет после этого я прошла психическую реабилитацию, и жизнь резко изменилась в лучшую сторону. Поэтому я настойчиво советую всем жертвам изнасилования

¹⁸ Zob. M. Kowalska, *Rozważania o wolności wewnętrznej (inspirowane dramaturgią Marii Arbatowej)*, [w:] *Maski wolności w dramacie XX i XXI wieku*, red. L. Mięśowska, P. Charko-Klekot, A. Tyka, Katowice 2019, s. 175-190.

последовать моему примеру, ведь изнасилование оставляет в психике мощные последствия¹⁹.

Apel skierowanych do ofiar napaści seksualnej jest jednocześnie oskarżeniem rzuconym w kierunku „opiekuńczego” państwa radzieckiego. Arbatowa krytycznie wyraża się o braku profesjonalnej pomocy psychologicznej oraz panującej „kulturze milczenia” na tematy związane z intymnością i seksualnością. Bezradność kobiety polegająca na przekonaniu, że sprawcy pozostaną bezkarni, a milicja obarczy atrakcyjną nastolatkę winą za gwałt wyrastała ze społecznego przyzwolenia na męską dominację w każdej dziedzinie życia, utożsamianą przez Arbatową z siłą i agresją: „Насилие пронизывало всю советскую жизнь”²⁰.

W dalszych częściach autobiografii pisarka skupia się na swoim życiu zawodowym, nie pomijając przeszkód, jakie stanęły na drodze początkującej dramatopisarki²¹. Na pierwszym miejscu stawia wszechobowiązującą cenzurę i kumoterstwo. Niebagatelnym problemem była też tematyka jej dramatów, mocno osadzona w radzieckiej codzienności, wysuwająca na pierwszy plan prywatną przestrzeń kobiet. Napisała na ten temat:

Я не могла понять, почему писатели мужчины совершенно свободно пишут о том, что является стрессами для мужчин, но как только я говорю о аналогичных вещах в жизни женщины, все дружно зажимают мне рот, утверждая, что я излагаю что-то неприличное²².

Opisy literackiego życia rosyjskiej stolicy są wzbogacone anegdotami, zabawnymi historiami z życia znanych ludzi, fragmentami korespondencji i cytataми z klasyków. Nie brakuje odautorskich komentarzy, pozwalających wnikać w poglądy autorki. Co jednak charakterystyczne dla postawy wyznania, tematowi stawiania pierwszych kroków na literackiej scenie Moskwy towarzyszą intymne opisy stanu psychicznego kobiety,

¹⁹ M. Арбатова, *Мне сорок лет...*, op. cit., s. 104. Zob. M. Sieklucka, *Proces twórczy Marii Arbatowej jako przykład terapii zespołu stresu pourazowego*, „Acta Polono-Ruthenica” 2013, nr 18, s. 99-110.

²⁰ *Ibidem*, s. 123.

²¹ W okresie istnienia ZSRR tylko jedna sztuka Arbatowej (*Анкета для родителей*, 1985) została wystawiona na deskach teatru. Pozostałe dramaty zostały odrzucone przez Ministerstwo Kultury. Zob. M. Арбатова, *Мне сорок лет...*, op. cit., s. 227-229.

²² M. Арбатова, *Мне сорок шесть. Автобиографическая проза*, Москва 2004, s. 454.

której przyszło zmierzyć się z wczesnym macierzyństwem, depresją poporodową i problemami małżeńskimi. Mając świadomość faktu, że jej sytuacja nie była wyjątkowa, Arbatowa podjęła pracę na rzecz psychicznej rehabilitacji kobiet (klub „Harmonia”). Zapisła się także na zajęcia z psychologii, by osobiste przeżycia wesprzeć wiedzą teoretyczną. Jednocześnie zbliżyła się do kielkującego na gruncie rosyjskim ruchu feministycznego, co ostatecznie przyniosło jej sławę jako „pierwszej feministki Rosji”²³.

Wraz z końcem ubiegłego wieku Arbatowa przystąpiła do pracy nad rozszerzeniem autobiografii, którą wymownie zatytułowała *Pożegnanie z XX wiekiem (Прощание с XX веком, 2001)*²⁴. Składają się na nią dwa tomy, z których pierwszy stanowi uzupełnioną i poprawioną wersję powieści *Mam czterdzieści lat*²⁵. Drugi tom opisuje w szczegółach kampanię wyborczą Arbatowej podczas wyborów do Dumy Państwowej w 1999 roku²⁶. Życie prywatne, w tym historia drugiego małżeństwa, jest jedynie tłem dla problematyki politycznej i społecznej. Z tego względu oba tomy charakteryzują się nierównością stylistyczną. Utrzymana w stylu publicystycznym część druga wyraźnie odbiega od intymistyki swoistej dla części pierwszej. Pewnym novum jest także wzbogacenie autobiografii o losy przodków pisarki i jej obu mężów, co autorka tłumaczy: „В сорок шесть начинают остро волновать могилы предков. Почему не волновали

²³ Określenie to Arbatowa zyskała występując w roli psychologa w programie telewizyjnym „Я сама” (TV-6), poświęconym kobiecej tematyce. Zob. M. Kowalska, *Maria Arbatova and feminism in Russia*, [w:] *Między tradycją a nowoczesnością. Tożsamość kobiety w przestrzeni domu, w historii, kulturze i na drogach emancypacji*, red. W. Laszczak, D. Ambroziak, B. Pudełko, K. Wysoczańska-Pająk, Opole 2014, s. 147-154; T. Rowieńska, *Historia prozy kobiecej w epoce transformacji, czyli „oczy szeroko zamknięte” rosyjskiego feminizmu*, [w:] *Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy*, t. II, *Feminizm*, red. E. Kraskowska, Warszawa 2005, s. 84-94.

²⁴ М. Арбатова, *Прощание с XX веком. Автобиографическая проза*, Москва 2002.

²⁵ Przeredagowana pierwsza część autobiografii została także wydana jako osobna publikacja. Zob. М. Арбатова, *Мне сорок шесть*, op. cit. Jest to jedyna książka Marii Iwanowny przetłumaczona na język polski (bez komentarza należy pozostawić jakoś tłumaczenia i mylący, nieuzgodniony z autorką tytuł polskiego przekładu). Zob. M. Arbatowa, *Na imię mi kobieta*, tłum. T. Kiełb, Warszawa 2005.

²⁶ Obszerne fragmenty drugiej części autobiografii składają się na publikację: *Как я честно пыталась попасть в Думу. Малохудожественная история выборов*, Москва 2007. Arbatowa jest znana z powrotów do swoich dzieł, przeredagowywania tekstów, uzupełniania i poprawiania (również form gramatycznych i stylistycznych). W 2018 roku została wydana powieść *Wizyta niestarej damy*, poprawiona przez autorkę po dziesięciu latach od pierwszej publikacji. М. Арбатова, *Визита не старой дамы*, [w:] М. Арбатова, *Живая скульптура*, Москва 2018, s. 5-346.

раньше? Раньше казалось, что для этого в семье есть взрослые. Теперь понятно, что ты старшая, что все на тебе..."²⁷ Maria Iwanowna wyraźnie akcentuje przekonanie, że bez wiedzy na temat swojego drzewa genealogicznego trudniej jest zrozumieć samą siebie. Nie przypadkowo autobiografia zawiera fragmenty odnalezionego dziennika dziadka, a kilka obszernych rozdziałów jest poświęconych losom poszczególnych bliskich. Ten literacki genogram jest dla autorki sposobem na dotarcie do wiedzy o sobie: „Обретая по ниткам и осколкам биографии людей, большинство из которых знаю только по фотографиям, я отчетливо понимаю, что только благодаря их воле и интеллекту я стала такой, какая есть, несмотря на одергивания общества”²⁸.

W obszarze prozy niefikcjonalnej Arbatowej na szczególną uwagę zasługuje cykl autobiograficznych opowiadań, ujętych w zbiorze *Mam na imię Kobieta (Меня зовут Женщина 1993-1997)*²⁹. Po publikacji książki na autorkę spadła lawina krytyki³⁰, czego głównym powodem był fakt, że pisarka znalazła się wówczas w centrum wydarzeń politycznych podczas wyborów parlamentarnych. Krytycy zarzucali jej zbytnią otwartość, przesadną dokładność w opisie prywatnych sfer życia oraz ukazywanie fałszywego obrazu rosyjskiej rzeczywistości. Na pytanie: czy nie żałuje szczerości, jaką wyjawiała na stronicach książki, odpowiedziała po latach:

Я написала о том, что казалось мне важным. Российская проза в этом смысле сильно отстала от Запада – там женщины так пишут уже сто лет. Когда-то эта книга вызвала у некоторых шок. Но с тех пор уже написали столько и такого, что мои книги можно рекомендовать институту благородных девиц. Я первой рассказала о том, о чем женщины привыкли молчать, и многие, прочитав это, смогли

²⁷ М. Арбатова, *Мне сорок шесть...*, *op. cit.*, с. 738.

²⁸ М. Арбатова, *Прощание с XX веком*, т. I, *op. cit.*, с. 59.

²⁹ М. Арбатова, *Меня зовут Женщина. Автобиографическая проза*, Москва 1999.

³⁰ Zob. m.in. Ю. Рахаева, *Мария Арбатова. Меня зовут женщина*, „Знамя” 1998, № 4, <https://magazines.gorky.media/znamia/1998/4/mariya-arbatova-menya-zovut-zhenshhina.html>, [data dostępu: 14.08.2019]; А. Тарасов, *Очень современная повесть. Феминистка как стриптизерша: культурологический анализ*, Москва 1999; Ю.И. Мухин, *Мир идиотов (интеллигентная московская среда)*, <http://www.read.in.ua/book213321/>, [data dostępu: 14.08.2019]; А. Михеев, *Маше Арбатовой, когда ей было двадцать*, Москва 1999. W powyższym spisie nie uwzględniono licznych artykułów prasowych.

решить свои проблемы. Если бы я знала, что буду в 99-м году баллотировать в Госдуму, я бы не стала выдавать эту книжку³¹.

W książce *Na imię mi Kobieta* znalazło się kilka opowiadań autobiograficznych, pisanych na przestrzeni lat 90. Dystans czasowy pomiędzy pracą nad poszczególnymi utworami wpłynął na różnorodność stylistyczną i tematyczną zbioru. W niektórych opowiadaniach mocno wyczuwalna jest narracja liryczna. Za przykład może posłużyć *Ostatni list do A.* (*Последнее письмо к А.*, 1995), pisany w formie epistolarnej. Faktograficzność małej prozy Arbatowej współbrzmi z refleksyjnością, m.in. *Aborcja z powodu niekochanego* (*Аборт от нелюбимого*, 1994). Autorka dzieli się z czytelnikiem własnymi przemyśleniami i odczuciami. Przeważa w nich postawa wyznania, motywowana chęcią zrozumienia podjętych decyzji i ich następstw. Opis postaci konstruowany jest za pomocą rozmaitych środków wyrazu. Przeważa charakterystyka wewnętrzna, jednak pisarka często sięga po portret, szkic, a także spowiedź. Zakres tematyczny małej prozy jest trudny do zdefiniowania. Mamy do czynienia z bardzo osobistą problematyką, odsłaniającą stan duszy autorki, a także z tematami ogólnospołecznymi.

Jednym z ważniejszych tematów, które Arbatowa otwarcie poruszyła po raz pierwszy w Rosji, jest kwestia aborcji³². Problemowi przerywania ciąży są poświęcone dwa opowiadania autobiograficzne: *Na imię mi Kobieta* (*Меня зовут Женщина*, 1993) oraz *Aborcja z powodu niekochanego*. Ukazując tę stronę kobiecości, autorka wyszła z założenia, że należy przerwać praktykę milczenia na tematy kulturowo i społecznie wpisane w egzystencję rosyjskich kobiet. Co więcej, z pozycji świadka udokumentowała nieludzkie warunki panujące w klinikach ginekologicznych, brak empatii ze strony personelu i instrumentalne podejście do pacjentek. Przyczyn takiego zachowania należy upatrywać w liczonej w dziesięciolecia praktyce

³¹ В. Копылова, *Не просто Мария*, „Московский Комсомолец” 2008, № 24850 (31.08.2008), <https://www.mk.ru/editions/daily/article/2008/08/31/25550-ne-prosto-mariya.html>, [data dostępu: 14.08.2019].

³² Problematyka ta jest osią tematyczną dramatu *Równanie z dwiema wiadomymi* (1982), uznanego przez radziecką cenzurę za skandaliczny. Zob. М. Арбатова, *Уравнение с двумя известными*, в той же: *Старые пьесы о главном*, Москва 2008, с. 55-102.

aborcyjnej na terenie Związku Radzieckiego. Za powszechny dostęp do aborcji Arbatowa wini system państwowy:

Я ненавижу государства, в котором существует смертная казнь, я ненавижу мир, в котором удобны аборты. Это тяжелый тупой мужской мир, в котором за кражу кошелька дают 10 лет тюрьмы, а за аборт – 3 дня больничного листа. Этот мир организован так, что проще убить, чем вырастить³³.

Określiła także przyczynę problemu: brak kultury antykoncepcyjnej, będący wykroczeniem wobec praw płci żeńskiej³⁴.

W drugiej części opowiadania *Mam na imię Kobieta* pisarka podjęła kolejny ważny temat, wpisany dotąd w kobiecą sferę prywatności. Chodzi o stosowane w ZSRR praktyki okołoporodowe, skandaliczne warunki panujące na oddziałach położniczych i powszechną znieczulicę wobec rodzących kobiet. Tematyczną dominantą opowiadania jest stan psychiczny autorki, związany z doświadczanymi w szpitalu poniżeniem i utratą godności. Te przykre odczucia potęguje lęk o życie własne i nienarodzonego potomstwa. Arbatowa szczegółowo opisuje procedury medyczne, jakim była poddawana, a także fizyczny ból, którego doświadczyła. Zwraca uwagę na obojętność lekarzy, opieszałość w niesieniu pomocy, a w niektórych przypadkach na ich grubiaństwo: „В детстве меня пугали бабой-ягой, в юности-гинекологом”³⁵. Autorka dochodzi do wniosku, że w Związku Radzieckim tylko łąpówki i znajomości mogą zapewnić kobiecie właściwe warunki i należytą pomoc w trakcie porodu. Ten literacki ekshibicjonizm wynika z potrzeby mówienia o sprawach dotąd marginalizowanych przez władzę i resztę społeczeństwa, a dotyczących przejmującej większości kobiet w ZSRR. Pisząc utwór na początku lat dziewięćdziesiątych, Maria Iwanowna wierzyła, że zmiana władzy i kursu politycznego dają nadzieję na poprawę sytuacji. Takie podejście pozwala ująć dzieło autobiograficzne jako zjawisko społeczne³⁶, narzędzie do badań nad szerszą grupą ludzi: pokoleniem, warstwą społeczną, grupą zawodową, narodem. Arbatowa

³³ М. Арбатова, *Аборт от нелюбимого*, [w:] *Eadem, Меня зовут Женщина*, *op. cit.*, s. 279.

³⁴ *Ibidem*, s. 281.

³⁵ *Eadem, Меня зовут Женщина*, [в той же:] *Меня зовут Женщина*, *op. cit.*, s. 51-52.

³⁶ A. Giza, *Жизнь jako оповиест. Analiza материалов autobiograficznych в перспективе социологии wiedzy*, Wrocław 1991, s. 6.

stała się głosem rosyjskich kobiet, zaniedbywanych w latach istnienia Związku Radzieckiego. Autorka podjęła niezwykle odważne, jak na ówczesne czasy, tematy: fizyczne i psychiczne okaleczanie kobiet, dyskryminacja płciowa, aborcja, warunki panujące w szpitalach położniczych, brak profesjonalnej pomocy psychologicznej dla kobiet zmagających się ze stratą dziecka, czy depresją okołoporodową. Tytuł zbioru opowiadań *Na imię mi Kobieta* sugeruje zasadniczy powód ich napisania: przekazać historie, które spotkały autorkę ze względu na fakt bycia kobietą. Potwierdza to fragment jednego z utworów:

Все это произошло со мной семнадцать лет тому назад только по той причине, что я – женщина. И пока будут живи люди, не считающие это темой для обсуждения, это будет ежедневно происходить с другими женщинами, потому что быть женщиной в этом мире непочетно даже в тот момент, когда ты делаешь то единственное, на что не способен мужчина³⁷.

Postawa świadka splata się w tym miejscu z postawą wyzwania, o czym świadczą słowa pisarki: „Я могу бросить ему вызов [миру – М.К.] только ценой своей биографии”³⁸. Tłumaczy to zasadniczą intencję autorki, która skłoniła ją do intymnych wyznań. Istotny jest także społeczny oddźwięk tej intymistyki. Z jednej strony, na Arbatową spadła lawina krytyki, podsycana trwającą kampanią przedwyborczą. Była określana mianem skandalistki, wojującej feministki, kobiety bez moralności i wartości etycznych. Jednak dla autorki bardziej znaczące były nieoficjalne reakcje kobiet, które w listach i podczas osobistych spotkań wyrażały wdzięczność za rozpoczęcie publicznej debaty nad ich sytuacją społeczną.

Nad autobiograficzną twórczością Marii Iwanowny dominuje postawa wyzwania. We wczesnych utworach była ona motywowana chęcią ukazania bezmiaru krzywdy wyrządzanej kobietom w Związku Radzieckim:

В каком-то смысле это предупреждение молодым девчонкам, потому что, как мы ни старались кричать о правах женщин, свинство пока с трудом идет на убыль, и они ежедневно сталкиваются с тем же самым. Единственное чем я могу помочь, это утверждением, что так

³⁷ M. Arbatowa, *Меня зовут Женщина*, op. cit., s. 63.

³⁸ M. Arbatowa, *Аборт от нелюбимого*, op. cit., s. 279.

быть не должно и чем меньше мы будем бояться говорить об этом вслух, тем быстрее изменится мир, в котором мы живем³⁹.

W ostatnim czasie⁴⁰ pisarka dała o sobie znać jako obrońca praw człowieka. Szczególnie mocno akcentuje to stanowisko w trawelogach, dokumentujących podróże do Indii i Ameryki⁴¹. Kreśląc prozą historię własnego życia, Arbatowa wychodzi poza ramy autonarracji. Na tle swojej biografii dokumentuje procesy społeczne i kulturowe, mające wpływ na życie jednostek. Wskazuje na wady systemu i zmusza do refleksji nad potrzebą zmiany. Istotnym dla tego modelu twórczości jest chęć wywołania efektu w odbiorcach, nawoływanie do podjęcia działań w kierunku poprawy sytuacji. Bez wątplenia ważna jest także postawa wyznania, mająca w przypadku Arbatowej charakter terapeutyczny. Proces twórczy prowadzi do autorefleksji i daje szansę na przepracowanie cierpienia.

Bibliografia

- Czermińska M., *Autobiografia i powieść, czyli pisarz i jego postacie*, Gdańsk 1987.
Giza A., *Życie jako opowieść. Analiza materiałów autobiograficznych w perspektywie socjologii wiedzy*, Wrocław 1991.
Historia literatury rosyjskiej XX wieku, red. A. Drawicz, Warszawa 1997.
Kasack W., *Zoszczenko Michaił Michajłowicz*, [w tegoż:] *Leksykon literatury rosyjskiej XX wieku. Od początku stulecia do roku 1996*, tłum. B. Kodzis, Wrocław-Warszawa-Kraków 1996, s. 738-740.
Kosowska K., *Obraz życia szlachcianek rosyjskich w kulturze i literaturze. Od Piotra Wielkiego do Mikołaja I*, Kraków 2012.
Kowalska M., *Maria Arbatova and feminism in Russia*, [w:] *Między tradycją a nowoczesnością. Tożsamość kobiety w przestrzeni domu, w historii, kulturze i na drogach emancypacji*, red. W. Laszczak, D. Ambroziak, B. Pudełko, K. Wysocka-Pająk, Opole 2014, s. 147-154.

³⁹ М. Арбатова, *Прощание с XX веком*, т. I, *op. cit.*, s. 165.

⁴⁰ Wpływ na ten fakt mógł mieć udział w życiu politycznym Rosji: w sztabie wyborczym Borysa Jelcyna (1996), jako kandydatka partii Sojusz Sił Prawicowych (Союз правых сил) w wyborach parlamentarnych (1999), reprezentantka Partii Praw Człowieka (Партия прав человека, 2001). Wyborczy program Arbatowej zawierał szereg postulatów dotyczących poprawy życia kobiet, dzieci, inwalidów, mniejszości seksualnych. Zob. М. Арбатова, *Как я честно пыталась попасть в Думу*, *op. cit.*

⁴¹ М. Арбатова, *Дегустация Индии*, Москва 2006; М. Арбатова, *Неделя на Манхэттене*, Москва 2016.

- Kowalska M., *Rozważania o wolności wewnętrznej (inspirowane dramaturgią Marii Arbatowej)*, [w:] *Maski wolności w dramacie XX i XXI wieku*, red. L. Mięśowska, P. Charko-Klekot, A. Tyka, Katowice 2019, s. 175–190.
- Kowalska-Paszt I., *Proza niefikcyjna trzeciej fali emigracji rosyjskiej*, Szczecin 2001.
- Lejeune P., *Pakt autobiograficzny*, „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1975, nr 5(23), s. 31-49.
- Mucha B., *Historia literatury rosyjskiej. Od początków do czasów najnowszych*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2002.
- Rowieńska T., *Historia prozy kobiecej w epoce transformacji, czyli „oczy szeroko zamknięte” rosyjskiego feminizmu*, [w:] *Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy*, t. II, *Feminizm*, red. E. Kraskowska, Warszawa 2005, s. 84-94.
- Sieklucka M., *Proces twórczy Marii Arbatowej jako przykład terapii zespołu stresu pourazowego*, „Acta Polono-Ruthenica” 2013, nr 18, s. 99-110.
- Suchanek L., *Literatura i kultura staroruska*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980.
- Арбатова М., *Автобиографичны трójkąt: świadectwo, wyznanie i wyzwanie*, Kraków 2000.
- Арбатова М., *Дегустация Индии*, Москва 2006.
- Арбатова М., *Как я честно пыталась попасть в Думу. Малохудожественная история выборов*, Москва 2007.
- Арбатова М., *Меня зовут Женщина. Автобиографическая проза*, Москва 1999.
- Арбатова М., *Мне сорок лет. Автобиографический роман*, Москва 1999.
- Арбатова М., *Мне сорок шесть. Автобиографическая проза*, Москва 2004.
- Арбатова М., *Неделя на Манхэттене*, Москва 2016.
- Арбатова М., *Прощание с XX веком. Автобиографическая проза*, Москва 2002.
- Арбатова М., *Уравнение с двумя известными*, [в той же:] *Старые пьесы о главном*, Москва 2008, s. 55-102.
- Копылова В., *Не просто Мария*, „Московский комсомолец” 2008, № 24850 (31.08.2008), <https://www.mk.ru/editions/daily/article/2008/08/31/25550-ne-prosto-mariya.html>, [data dostępu: 14.08.2019].
- Мальцев Ю., *Мемуары*, [в:] *Вольная русская литература (1955-1975)*, Frankfurt/Main 1976, s. 234-276.
- Михеев А., *Маше Арбатовой, когда ей было двадцать*, Москва 1999.
- Мухин Ю.И., *Мир идиотов (интеллигентная московская среда)*, <http://www.read.in.ua/book213321/>, [data dostępu: 14.08.2019].
- Пушкарева Н., *У истоков женской автобиографии в России*, „Филологические науки” 2000, № 3, s. 62-70.
- Рахаева Ю., *Мария Арбатова. Меня зовут женщина*, „Знамя” 1998, № 4, <https://magazines.gorky.media/znamia/1998/4/mariya-arbatova-menya-zovut-zhenshhina.html>, [data dostępu: 14.08.2019].

Тарасов А., *Очень современная повесть. Феминистка как стриптизерша: культурологический анализ*, Москва 1999.

Хлыстова М., *Проза Мариин Арбатовой: герои, конфликты, идиостиль*, Saarbrücken 2011.

A "CONFESSION" OR A "CHALLENGE" – AUTOBIOGRAPHICAL ATTITUDE OF MARIA ARBATOVA

Abstract: The contemporary publishing market in Russia is characterized by the expansion of the "autobiographical element". In the era of fashion for egodocuments, it's worth pondering on the motivations of authors which persuade them of the need to write about their own lives. The autobiographical prose of Maria Arbatowa will serve as an example. Among all the Russian writer's texts, we will take into consideration memories, autobiographical stories and travelogues. The starting point for reflection will be the concept of M. Czerminska's "autobiographical triangle" with the two main attitudes: "confession" and "challenge".

Keywords: *Maria Arbatova, Autobiographical Triangle, „Confession”, „Challenge” Autobiographical prose*